

Izhodišča za vrednotenje institucionalnih programov obravnavanja odklonskih oseb

Bojan Dekleva*

Vprašanja vrednotenja institucionalnih programov obravnavanja deviantov niso pomembna le zaradi potreb racionalnega in vzpodbujajočega financiranja teh dejavnosti, temveč tudi zaradi razvoja strokovnih konceptov oziroma stroke v celoti. Oblikovanje kriterijev vrednotenja pa otežkočata dejstva, da se na programe obravnavanja deviantov često naslavlja protislovna pričakovanja, ter da vprašanja vrednotenja zadevajo praviloma poleg racionalno/operacionalnih vidikov tudi vrednostno/ideološke vidike. Članek razčlenjuje nekaj teh dilem v zvezi s konceptom normalizacije kot kriterijev vrednotenja.

Ključne besede: zavodi, tretman v zavodih, evalvacija, Slovenija.

UDK 376.004.14(497.12).

Zakaj vrednotenje?

Vrednotenje je značilna človeška lastnost, vsaj če z njo mislimo na bolj ali manj zavestno opredeljevanje do določenih stvari (dejavnosti, dogodkov, predmetov, itd), ki temelji na sklicevanju na (morda vnaprej) izbrane vrednote. Tako pojmovana dejavnost se razlikuje od drugega (čustvenega, motivacijskega, vedenjskega; posamičnega ali kolektivnega) »opredeljevanja«, ki temelji na večinoma prirojenih, bolj ali manj nespremenljivih, nerelativnih in od socialnih kontekstov in zgodovinskih časov pretežno neodvisnih meril, ki jih najdemo pri drugih živih bitjih in seveda tudi pri človeku, kolikor lahko odmislimo njegovo družbeno naravo in ga opazujemo zgolj kot biološko bitje.

Vrednotenje implicira obstoj vrednot; te sestavljajo del človekove socialne okolice, »kolektivnih sentimentov«, so vkodirane v različnih socialnih diskurzih, sestavljajo ideologije, so lahko tudi formalizirane, in z eno besedo, predstavljajo (po Durkheimu) »socialna dejstva«. Človeška družba pa je pojav, ki se razvija; razvijanje in spreminjanje družbe spremlja (mu deloma predhodi, deloma sledi) tudi spreminjanje vrednot in njihova uporaba v različnih oblikah vrednotenja.

V tem prispevku se bomo ukvarjali z vrednotenjem tistih dejavnosti, ki pomenijo družbeno organizirano »delo z ljudmi«, in znotraj tega posebej delo z odklonskimi ljudmi (njihovo obravnavanje). K izboru te teme je pripomoglo več vzrokov in okoliščin. Naj naštejemo tri.

1. Določena stopnja raziskovalno-teoretskega zanimanja za temo vrednotenja izhaja iz dveh raziskav¹ Inštituta za kriminologijo, ki sta poskušali analizirati družbeno obravnavanje odklonskih oseb, izhajajoč iz postavk systemske teo-

rije. Čeprav se obe raziskavi ukvarjata v največji meri s številčnimi »tokovi deviantov« pri obravnavanju v različnih fazah postopkov pred različnimi ustanovami, pa obe izrecno poudarjata tudi vrednotenje teh tokov, oziroma tistega, kar se z ljudmi, ki sestavljajo te tokove, v ustanovah dogaja. Pri tem raziskavi opozarjata na domnevo, da se lahko delovanje teh ustanov vrednoti različno, na primer glede na to, kdo in s kakšnega stališča jih vrednoti. Poseben vidik vrednotenja je lahko tudi vrednotenje s strani odklonskih oseb samih.

2. Druga spodbuda za ukvarjanje s to temo je proces prenavljanja organizacij za usposabljanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju, ki poteka v Sloveniji od leta 1985 dalje.² Za ta proces je značilno in pomembno, da so bile pred dejanskim začetkom prenavljanja (in zbiranja denarja zanj) ustanov izdelana konceptualna izhodišča prenove, pri čemer ti koncepti niso bili predvsem ekonomske ali arhitektonsko-gradbene narave, temveč jih je pripravila komisija, predstavnica tiste stroke, ki naj bi usmerjala tudi vsebinske vidike dela z otroki in mladino v teh zavodih. Posebno vprašanje (ki se ga na tem mestu ne bomo lotili) je, kakšne koncepte je ta komisija pripravila, kako so jih sprejeli investitorji in financerji, ter kako so se (teoretski) koncepti, ob prehajanju skozi večplastne in zapletene mline pogajanj in odločanj različnih subjektov, dejansko uresničili. Ne glede na to pa dejstvo, da je proces prenavljanja vendarle sousmerjala stroka (kakor jo je zastopala strokovna komisija),³ spodbuja razmišljanja

² Glej Kobolt, 1987; Kobolt, 1988; Imperi, 1987; Dekleva 1988; Skalar, 1987.

³ Komisija za prenovo organizacij za usposabljanje pri Zavodu R. Slovenije za šolstvo; kasneje Komisija za pripravo strokovnih podlag za vsebinsko preoblikovanje zavodov za izobraževanje in usposabljanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju.

* Bojan Dekleva, dr. psih., znanstveni sodelavec, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana.

¹ Vodopivec in drugi, 1984; Dekleva 1990.

o tem, ali bi bilo mogoče kako vrednotiti prispevek stroke v tem procesu, oziroma vrednotiti sploh uspeh procesa prenove in uspeh dela posameznih prenovljenih ustanov.

3. Ob spreminjanju elementov (ali celo osnov) slovenskega politično-ekonomskega sistema se spreminja tudi zakonodaja na posameznih področjih, v katera sodi tudi obravnavanje odklonskih oseb. Nova zakonodaja (denimo na področju vzgoje in izobraževanja ali socialnega varstva, v okvir katerih je doslej sodilo obravnavanje odklonske mladine) naj bi — sodeč po mnogih razlagah — razširila krog tistih, ki bi lahko ponudili organizirano obravnavanje odklonskih oseb v financiranje, ter zanje dosegli ustrezne, verjetno časovno omejene, koncesije. Domnevati je mogoče, da bo širitev kroga možnih kandidatov za pridobitev takih koncesij omogočilo in celo pripeljalo do določene tekmovalnosti med ponudniki, kar lahko pomeni ali to, da se bodo (v ugodnejši inačici) za izvajanje posameznih dejavnosti prijavljali novi, doslej neznani, neuveljavljeni ali prikriti ponudniki,⁴ ali pa (v neugodnejši inačici), da bo spričo slabših ekonomskih razmer treba programe krčiti.

Merila vrednotenja

V obeh primerih bo treba med ponudniki nekako izbirati, pa bodisi da bo ta izbor temeljil na ponujenih pogojih in obetanih rezultatih, bodisi na analizi rezultatov že potekajočih dejavnosti. Ob tem predpostavljamo, da to izbiranje ne bo potekalo po drugačnih merilih, denimo politični bližini ponudnikov obstoječim strukturam moči, pa tudi ne zgolj na ohranjanju obstoječih institucionalnih struktur.

Izbor med ponujenimi programi in njihovimi izvajalci naj bi torej potekal po strokovnih merilih, ali vsaj ob njih prisotnosti. Ob vprašanju vrednotenja institucionalnih programov obravnavanja odklonskih oseb, posebej še, če s tem mislimo na vrednotenje zaradi dodeljevanja finančnih sredstev, pa naletimo na nekaj protislovij oziroma dilem. Prva je nasprotje med dodeljevanjem sredstev nasploh, kot v veliki meri politično dejavnostjo,⁵ ter prej nakazano potre-

bo po uveljavljanju strokovnih meril v tem procesu.⁶ Politika namreč ni vedno povsem javna dejavnost, stroka oz. znanost pa naj bi javnost skorajda po definiciji imela za svojo predpostavko ali vsaj — v veliki meri uresničen — vedenjski standard in vrednoto. Merila za dodeljevanje sredstev bi po tej logiki morala biti javno znana, prav tako pa tudi njihova uporaba v dejanskem procesu odločanja.

Drugo dilemo bomo našli, ko pobližje pogledamo možna ali predvidena strokovna merila. Vprašanje je, ali so ustrezne stroke zmožne ponuditi kriterije, ki bi bili — na način ene od paradigem znanosti kot objektivnega in socialno-politično nevtralnega procesa razvijanja znanja — sami neodvisni od vrednot, diskurzov, usmeritev, ideologij in v najširšem smislu politike družbe, v kateri se te stroke razvijajo. Z drugimi besedami rečeno, vprašanje je, ali bodo nosilci ustreznih strok sploh lahko nastopali kot zagovorniki istih, ali vsaj podobnih meril, ali pa se bodo ob zagovarjanju različnih kriterijev sklicevali na različne strokovne utemeljitve, ki bodo — kot smo zgoraj nakazali — le odražale »predznanstvene«, ideološke, vrednostne usmeritve njihovih zagovornikov.

Z mislijo o skorajda neizbežni vrednostni in ideološki (ali morda celo aktualno politični) »kontaminiranosti« strokovnih meril, pa se ne zavzemamo za izločanje strokovnih kriterijev iz procesov odločanja, temveč za to, da je potrebno ob njihovi uporabi analizirati tudi njihove vrednostne predpostavke in ideološka aksiomska izhodišča, ter način njihove uporabe v strokovnem (znanstvenem) diskurzu. Sele z ekspliciranjem tega njihovega (ideološkega) sestavnega dela, bi bilo mogoče o kriterijih in načinu njihove uporabe javno spregovoriti, oziroma posamezne med njimi ustrezno ovrednotiti.

V doslej nakazani delitvi na tri vrste meril (ali njihovih elementov) — aktualno-politične, strokovno-znanstvene in ideološko-predznanstvene predpostavke strokovnih trditev — je treba vsaj še okvirno opredeliti, kaj bi lahko pomenil strokovno-znanstveni element (kriterij), če bi ga analitično ločili od njegovih neizbežnih ideoloških, vrednostnih predznanstvenih predpostavk.

⁴ Tako so se na primer pojavili ob razpisu Odpora za prostovoljno delo za leto 1991 zelo številni novi ponudniki za organizacijo taborov, ki so namenjeni delu z marginalnimi populacijami otrok in odraslih.

⁵ Delitev finančnih sredstev implicira uporabo moči, to pa je politična kategorija oz. značilnost

političnega procesa, in lahko sama služi ustvarjanju ali preoblikovanju nove politične moči.

⁶ Pri tem seveda ne bi bilo nasprotja, če bi domnevali, da bo strokovno najustreznejša razdelitev sredstev pomenila najracionalnejšo obliko porabe družbenih sredstev ter s tem okrepila tudi nosilca tega procesa.

Poenostavljeno rečeno, v takem primeru bi nam ostal »pozitivistično-znanstveni« del, torej zbrano (»pozitivno«) znanje ter znanstveno-raziskovalna metodologija pridobivanja tega znanja. Ta metodologija, ki ji sami lahko očitamo ideološko pristranost, pa je uporabna tudi za raziskovanje same sebe (stroke), torej tudi za odkrivanje lastnih ideoloških predpostavk.

Z zavzemanjem za uveljavljanje strokovnih meril torej ne mislimo enostavno na uveljavljanje takih, ki bi bila neodvisna od aktualno-političnih ali trajnejših vrednostno-ideoloških zahtev in usmeritev, temveč bolj na uveljavljanje takega procesa odločanja, ki bo omogočal sprejemati odločitve, skupaj z njihovim političnim vidikom in sklicevanjem na domnevne, same po sebi razumljive in sprejemljive ideologije, na bolj javen in pregleden način.

Vrednotenje obravnavanja odklonskosti

Vrednotenje na področju obravnavanja odklonskih oseb je težavno zaradi obilice razlogov, od katerih so eni značilni tudi za celotno področje takoimenovanih družbenih dejavnosti, drugi pa se pojavljajo posebej na tem področju. Splošni problem je bržkone ta, da je merilo tržnosti, kot eno izmed navidez najbolj enostavnih in »avtomatično« delujočih, za področje družbenih dejavnosti le malo uporabno. Le malo je uporabno deloma zato, ker gre pri teh dejavnostih — v jeziku ekonomije — za zelo dolgoročne naložbe, ki se ekonomsko uresničujejo na zelo zapletene in posredne načine, le stežka dostopne enostavnim ekonomskim evalvacijam. Drug razlog je ta, da te dejavnosti vključujejo — tako z vidika za njihovo izvajanje potrebnih sredstev, kot tudi z vidika njihovih rezultatov — poleg materialnih sredstev tudi številna nematerialna sredstva (vrednote, stališča, kulturo, itd.). Teh pa spet ekonomsko skorajda ni mogoče smiselno ali zanesljivo ovrednotiti. Tretji razlog je, da so odločitve o družbenih dejavnostih zelo pogosto politično izredno nasičene, kar pomeni, da je prostor odločanja o teh dejavnostih velikokrat — spričo obstoječih kulturno-političnih danosti — izredno ozek, po drugi strani pa imajo te odločitve in njihovo uresničevanje lahko zelo veliko politično oceno, saj pomenijo način legitimiziranja določene družbe in njene politike. Tudi ta (včasih odločujoč) vidik odločanja o družbenih dejavnostih se v bistvu izmika možnostim ekonomskega in morda celo sploh racionalnega vrednotenja.

Pri družbenem obravnavanju odklonskosti smo v obeh omenjenih raziskavah omenili še en problem, ki sicer ni značilen le za to področje. Gre za to, da odklonske posameznike obravnava hkrati ali zaporedoma cel (pod)sistem ustanov, ki so lahko med seboj odvisne na različne načine. Do določene mere tudi funkcije teh ustanov niso povsem jasno določene in razločene; zato se dogaja, da odklonske osebe obravnavajo v posameznih ustanovah z veliko mero diskrecionarnosti, glede na formalno zapisane deklaracije o namenih ustanov (ali pa glede na pomanjkanje le-teh). Ta značilnost lahko zelo ovira oz. otežuje poskuse vrednotenja delovanja posameznih ustanov.

Pojem vrednotenja implicira — kot smo omenili že na začetku — uporabo določenih vrednot, oziroma najširše meril. Tisti, ki vrednoti, bi torej na začetku te dejavnosti moral ta merila poznati, moral pa bi tudi vedeti, kako naj jih uporabi, in moral bi imeti za to potrebna sredstva. Za vrednotenje obravnavanja odklonskih oseb bi prejšnji stavek lahko uporabili takole: Tisti, ki bi vrednotil nek — denimo — vzgojni zavod, bi moral: 1. vedeti, ali med merila (namene) vrednotenja tega zavoda sodi tudi to, da se morajo njegovi gojenci »poboljšati«; 2. moral bi vedeti, v čem se pričakovano »poboljšanje« kaže oziroma izraža; ter 3. moral bi imeti na voljo ustrezne informacije, metodologijo pridobivanja informacij oziroma sredstva za njeno uporabo (na primer psihološke teste in usposobljenega strokovnjaka za njihovo uporabo). V bistvu gre torej za tri stvari: za danost meril, za njihovo zadostno operacionaliziranost ter za možnost njihove uporabe.

Na področju odklonskosti ter njenega družbenega obravnavanja v zvezi z zgoraj razvitimi tremi zahtevami srečamo veliko težav. Najprej ni povsem jasno, kaj so temeljni cilji, nameni in s tem tudi kriteriji obravnavanja. Med najpogostejše navajanimi cilji (izraženimi včasih tudi sinonimno) so poboljšanje, rehabilitacija, usposobitev, ozdravitev, kaznovanje, osebni razvoj, dozorevanje, varstvo odklonskega posameznika pred okolico ali obratno, generalna prevencija, zastraševanje, itd. Čeprav so ti in podobni nameni navadno na deklarativni ravni navedeni bolj selektivno in urejeno, pa mnogi opozarjajo, da gre v družbeni praksi običajno ali vsaj velikokrat za več omenjenih namenov hkrati, pa bodisi da ta »hkratnost« pomeni to, da različni udeleženci zaznavajo kot pomembne raz-

lične cilje, bodisi da so v iste ustanove z istim programom poslane osebe z različnimi cilji, bodisi da se različni cilji navajajo celo kot utemeljitev oddaje enega posameznika v neko ustanovo. Nezanemarljiv vidik je tudi ta, da lahko institucija, ki osebo pošlje v neko ustanovo, to stori z enim namenom, ustanova pa to razume, kot da se nanaša na nek drug cilj, ali pa za uresničevanje prvega cilja sploh nima možnosti. Nekateri od omenjenih namenov so do določene mere med seboj uskladjeni, medtem ko so si drugi prav nasprotni, bodisi na ravni namena samega (kazen in pomoč) bodisi na ravni sredstev za njihovo doseganje.

Drugič, tudi ob danih oziroma dogovorjenih ciljnih (merilih) na področju odklonskosti pogosto ni dovolj trdnega soglasja o tem, kako ugotoviti, kdaj je bil določen cilj dosežen. Tako na primer ni jasno, ali naj bi za ugotavljanje zadostne usposobljenosti mladoletnika v vzgojnem zavodu upoštevali merilo, kot je pridobljena izobrazbena stopnja, ali je to dosežena določena stopnja neproblematičnega vedenja, ali pa morda dosežena določena stopnja osebnostnega razvoja. Mladoletniki so seveda glede na svoje izhodiščne socialne, osebnostne, družinske in druge značilnosti različni, in bi bilo morda treba za vsakega od njih zastaviti različna merila, oz. vsaj kvantitativno različno razumljene različne kombinacije istih meril.

Tretjič, za mnoge od teh — že nekoliko bolj operacionaliziranih — kriterijev, nimamo na voljo ustreznih objektivnih meril. Vsi ti razlogi posebej otežkočajo vrednotenje programov obravnavanja odklonskosti.

Vrednotenje: kdo ga uporablja in zakaj

Vrednotenje nujno (prej ali slej) pomeni razlikovanje, razvrščanje, s tem pa (zavestno ali ne) — če ga spremlja različno ukrepanje — vplivanje oz. poskus spreminjanja. Če smo si odgovorili na vprašanje, po kakšnih kriterijih bomo vrednotili, in če sprejmemo, da je sam proces vrednotenja mogoče tehnično ustrezno in nepristransko izpeljati, pridemo do vprašanja, kdo in v kakšne namene uporablja rezultate vrednotenja. Na to vprašanje je mogoče odgovoriti na več načinov. Nekaj smo jih že nakazali: vrednotenje lahko uporabi financer (država), ki želi podpreti in razvijati najbolj ustrezne, učinkovite, primerne, zaželenne programe, pač glede na svoje namene. Rezultate vrednotenja lahko

uporabljajo tudi ustrezne stroke oz. znanosti, z namenom, da bi se razvijale. Evaluativne študije in njihovi rezultati lahko pomenijo preverjanje teorij ter močno spodbudo za razvijanje novih, imajo pa tudi veliko pedagoško moč.

Doslej še neomenjena možnost je, da rezultate vrednotenja uporabljajo klienti, oz. uporabniki ustanov. Na prvi pogled se zdi, da je to mogoče le takrat, kadar lahko stranka sama izbira, v kateri program se bo vključila, torej le v primeru neprisilnega vključevanja. Vendar stranke lahko uporabljajo rezultate vrednotenja tudi v primeru prisilnega obravnavanja, če se izkaže, da rezultati vrednotenja določenega programa ne potrjujejo, da bi se v tem programu uresničevali cilji, s katerimi je bila prisilna oddaja motivirana, in seveda v primeru, če obstoječa pravna kultura in praksa sploh dovoljujeta takšno oporekanje.⁷

Uporabniki lahko nastopajo tudi kolektivno in glede na svojo moč (izraženo kot politično, moralno ali finančno) selektivno podpirajo ali zahtevajo uvajanje prav določenih programov, oziroma opuščanje drugih. Lahko si predstavljamo, da bodo uporabljali rezultate vrednotenja ustanov tudi delavci ustanov, njihovi sindikati, okolica ustanov, itd.

Za večino omenjenih (subjektov in namenov) uporab rezultatov vrednotenja so potrebni določeni pogoji. Ti obsegajo po eni strani predvsem to, da ima subjekt na voljo dostop do take ali drugačne moči, po drugi strani pa to, da so na voljo sploh kake alternative, med katerimi je mogoče razlikovati. Čeprav sta oba pogoja med seboj deloma povezana v tem smislu, da je mogoče z uporabo ustrezne moči začeti spodbujati razvoj alternativ, oziroma da samo razvijanje alternativ spodbuja oblikovanje ustreznih subjektov moči, pa je tudi res, da je prav na področju obravnavanja odklonskih oseb pogosto stanje, za katero je značilen tako »ozek socialni prostor«, da se je v njem skoraj nemogoče lotiti vrednotenja (kot razlikovanja, ki naj prinese spreminjanje).

S tem mislimo na take kombinacije represivnih družbenih vzdušij in kategorij deviantov, ki jih štejejo za najbolj nevarne in/ali nespremenljive/brezperspektivne, za katere se lahko oblikujejo posamične, podobno neustrezne in brezperspektivne ustanove brez kakršnihkoli alternativ. Njihovo vrednotenje je skorajda odveč, saj je vsem jasno, kakšne so in čemu služijo, ni

⁷ Ferleger in Boyd, 1980.

pa nikogar, ki bi bil pripravljen ponuditi kak boljši program. Nekaterim se zato zdi, da je vrednotenje (in sploh postavljanje meril zanj) ustanov z namenom doseči njihovo spreminjanje na boljše, bolj smiselno oziroma uresničljivo pri ustanovah, ki obravnavajo manj odklonske (to je, obsojane, zavrnjene, zaznane kot nepoboljšljive ali neozdravljive) osebe.⁸ Seveda pa taka posplošitev morda lahko velja kvečjemu kot opis kakega (preteklega) družbenega časa, nikakor pa ne kot stvarna ocenitev prihodnjih možnosti.

Vrednotenje procesa ali rezultatov ali obojega?

Dilemo med upoštevanjem procesa ali rezultata lahko primerjamo z dilemo odnosa med sredstvi in cilji, deloma pa je z njo povezana še dilema med upoštevanjem racional(istič)nih in iracional(istič)nih, vrednostnih vidikov. Na področju institucionalne obravnave odklonskih oseb bi odločitev za rezultate kot merilo vrednotenja pomenilo, da bi morali — če bi recimo za cilj institucionalnih obravnav vzeli »poboljšanje« obravnavanih oseb — preveriti, ali je do takega poboljšanja zares prišlo. Čeprav obstaja nekaj načinov, s katerimi običajno poskušamo (v odsotnosti zamisli o kakih boljših kriterijih) ugotavljati tovrstno uspešnost (npr. z ugotavljanjem stopnje recidivizma), pa je vsem, ki so se s takim razmišljanjem in raziskovanjem ukvarjali, jasno, da smo v ugotavljanju uspešnosti institucionalnih obravnav silno nemočni, še posebej, če bi želeli korektno primerjati⁹ ustanove med seboj po njihovi uspešnosti, ali celo iskati vzroke za njihovo različno uspešnost.

V stvarnem življenju zato velikokrat uporabljajo¹⁰ bodisi intuitivna merila, bodisi nekakšne nadomestne, slučajne ali posredne kriterije, ki niso nujno v neposredni zvezi z zamišljenim »rezultatom« institucionalne obravnave. To so lahko različna administrativno-upravna merila (zahte-

⁸ Pogoste so kritike konceptov integracije, normalizacije, in drugih, češ da so ti koncepti uporabni le za manj prizadete populacije. S tem ugovorom kritike odrekajo omenjenim konceptom vlogo tudi idealnega, čeprav stvarno ne povsem in ne vedno enako dosegljivega cilja.

⁹ Eden od temeljnih problemov je ta, da se ustanove razlikujejo po svojih programih in predvsem, da sprejemajo različne populacije obravnavanih oseb — torej njihov input ni primerljiv.

¹⁰ To se pravi, kadar se sploh uporabljajo; sicer so ustanove financirane pač zato »ker so«, in zato »ker morajo biti«.

ve, normativi), obseg povzročenih nenačrtovanih stroškov, odsotnost »škandalov«, itd.

Ustanove pa je mogoče vrednotiti tudi glede na značilnosti procesa obravnavanja, torej mimo izrecnega sklicevanja na rezultate tega procesa. Primeri takega vrednotenja (kriterijev) bi lahko bili: verska vzgoja v zavodu, ki ga financira verska ustanova; zahteva, da morajo vsi gojenci v vzgojnem zavodu bodisi delati bodisi se šolati; zahteva, da v zavodu ne uporabljajo kazni samice.¹¹ Te zahteve niso nujno utemeljene s tem, da bi verska vzgoja, zaposlenost gojencev ali odsotnost kazni morali pripeljati do zaželenih rezultatov (čeprav seveda tisti, ki bo postavil taka merila, ne bo trdil nasprotnega), temveč so postavljene kot vrednostno aksiomatsko izhodišče, ki izhaja bodisi iz posebne vrednostne usmerjenosti financerja bodisi iz vrednostnih usmeritev, ki so pojmovane kot splošne in »same po sebi sprejemljive«.

Iz prejšnjih treh odstavkov je razvidno, da je vrednotenje rezultatov velikokrat silno zapleteno in nujno pomanjkljivo (saj je tudi časovno odmaknjeno), medtem ko je vrednotenje procesov — ki so tu in zdaj — običajno lažje, čeprav procesi niso vedno v dovolj jasnem odnosu z rezultati, in čeprav je njihovo ocenjevanje lahko bolj podvrženo vrednostno-ideološkim vidikom.

Vrednotenje procesov je torej — iz obeh razlogov, namreč, da je lažje izvedljivo, ter da se v njem lahko odrazijo vedno prisotni in dejavni vrednostno-ideološki vidiki — na nek način bolj dostopno in bolj stvarno uresničljivo. V skladu z »rdečo nitjo« tega prispevka pa se moramo sedaj vprašati, kako bi bilo mogoče tudi vrednotenje procesov (institucionalnih obravnav) opraviti strokovno(-znanstveno). Z izrazom »strokovno« tu spet mislimo na tak pristop, ki bo čim bolj objektivni in javni, in ki bo hkrati tudi ekspliciral in osvetlil lastne nujne predznanstvene, vrednostne in ideološke predpostavke.

Primer strokovnega izhodišča in postopka vrednotenja: pojem normalizacija

Pojem »normalizacija« je nastal v 60. letih v Skandinaviji,¹² najprej na področju skrbi za duševno manj razvite, potem pa pri obravnavanju

¹¹ Razen če se ta uporablja kot »soba za umiritev«, torej ne kazensko, a zaščitno ali »terapevtsko« sredstvo.

¹² Nirje, 1980; Bank-Mikkelsen, 1980.

nju duševnih bolnikov in drugih psihiatričnih populacij. Nato se je začel uporabljati in razvijati naprej v 70. letih v Kanadi in ZDA, kasneje pa še v številnih drugih državah. V Kanadi in ZDA se je področje njegove uporabe razširilo, saj so ga začeli uporabljati pri obravnavanju tudi drugače motenih ali prizadetih oseb, med drugim tudi pri ljudeh, ki so bili obravnavani zaradi odklonskega vedenja (ali npr. tako imenovanih vzgojno ogroženih otrocih). Uveljavljanju tega pojma bi lahko sledili na več načinov. V strokovno-znanstvenem smislu se to kaže v številu strokovnih člankov, v družbeno-političnem pa v tem, da ta pojem vključujejo v več državah v ustrezne zakonodaje, oziroma da si z njim pomagajo tudi pri vrednotenju ustanov zaradi financiranja.

Pojem normalizacija so različni pisci opredeljevali različno. V zgodnjih definicijah je dobil svoje ime po omenjanju cilja — normalno življenje prizadetih ljudi, medtem ko se v kasnejših definicijah koren »norm« na bolj teoretičen način nanaša na normativnost obravnavanja prizadetih ljudi. Tako Bank-Mikkelsen leta 1969 pravi,¹³ da normalizirati pomeni »pustiti duševno zaostalim ljudem, da dosežejo način življenja, ki je tako blizu normalnemu, kot je le mogoče«, Wolfensberger¹⁴ pa normalizacijo opredeljuje kot »uporabo kulturno normativnih in v optimalnih primerih celo kulturno vrednotnih sredstev, da bi se družbeno razvrednotenim ljudem omogočilo doseči in vzdrževati pozitivno vrednotene socialne vloge«. V prvem primeru je močnejši poudarek na zaželenem rezultatu, ki je sam po sebi vrednostnega značaja, v drugem pa se podobno določenemu cilju dodaja močan poudarek zahtevanemu procesu, ki naj vodi k temu cilju, in ki ga avtorji v nadaljevanju teoretično utemeljijo.

Skupina raziskovalcev¹⁵ na Sirakuški univerzi v New Yorku je na osnovi koncepta normalizacije razvila več instrumentov, ki jih uporabljajo za ocenjevanje kakovosti ustanov, glede na to, v kolikšni meri dosega cilje normalizacije oz. »pozitivnega vrednotenja socialnih vlog« (Social Role Valorization). Ti instrumenti predvidevajo v veliki meri objektiviziran postopek, s pomočjo katerega skupina ocenjevalcev med enodnevnim

obiskom zbere dovolj informacij, da ustanovo oceni glede na 40 ali 50 ožjih meril, ki jih instrument razmeroma natančno opredeljuje, njihovo uporabo pa operacionalizira.

Brez spuščanja v podrobna razčlenjevanja pojma normalizacija in njegovih razumevanj, ali pa omenjenih instrumentov,¹⁶ poskusimo na kratko razmisliti, kje in kako se ob tem pojmu (in na njegovi osnovi razvitih instrumentov) izražajo in uporabljajo vrednostni vidiki in kje tisti, ki naj bi bili bolj povezani s strokovnostjo v ožjem smislu besede.¹⁷ Prav gotovo je s strokovnostjo (v smislu obvladovanja ustreznih strokovnih in raziskovalnih metodologij in tehnologij) bolj povezana izdelava instrumentov (ki pravzaprav operacionalizirajo pojem normalizacije do te mere, da se lahko »meri«), njihova uporaba in obdelava podatkov.

Težje vprašanje je, ali je sam cilj normalizacije stvar stroke ali izvenstrokovnih ideologij, na določen zgodovinski čas vezanih standardnih stališč, predsodkov in stereotipov, vzorcev prevladujočih vrednot. Po mnenju mnogih piscev¹⁸ je bolj pravi odgovor drugi, saj so bile različne zamisli o takih ali drugačnih ciljnih in načinih obravnavanja prizadetih ljudi prisotne vsaj v zasnovah v različnih zgodovinskih časih, vendar je bilo vedno odvisno od prevladujočih družbenih klim in ideologij, ali se bodo posamezne zamisli sploh lahko začele razvijati in tudi teoretično utemeljevati. V tem smislu je tudi merilo normalizacije v bisvu ideološka stvar, saj za svoje uveljavljanje potrebuje dovolj močno ustrezno ideologijo, oziroma njeno sprejetost v tistih segmentih družbe, ki omogočajo, spodbujajo oz. sploh usmerjajo razvoj (financiranje, nastajanje novih oblik, itd.) na tem področju.

Stvar strokovnosti ali znanosti pa je, v kolikšni meri in kako lahko cilj normalizacije utemelji teoretično in empirično. Gre torej za dve vrsti odločitev: prvič, ali hočemo pri obravnavanju prizadetih in razvrednotenih ljudi sprejeti kot

¹⁶ To bo predvidoma predmet naslednjega pripevka. Dejansko je pojem normalizacije le eden od številnih podobnih ali sorodnih pojmov, ki se uporabljajo večinoma premalo jasno in definirano. Med njimi so: življenje v najmanj restriktivnih okoliščinah, dezinstucionalizacija, »mainstreaming«, integracija, itd. Naj le vnaprej povemo, da pojem normalizacije po Wolfensbergerju ne implicira nujno katerega koli od teh drugih pojmov kot predpogoja ali posledice normalizacije.

¹⁷ Seveda je delitev na ta dva vidika bolj pedagoškega pomena kot kakršnegakoli drugega pomena.

¹⁸ Na primer Flynn in Nitsch, 1980; Bachrach, 1985; Meyers in Blacher, 1987.

¹³ Bank-Mikkelsen, cit. po Wolfensberger, 1980.

¹⁴ Wolfensberger, 1983.

¹⁵ Gre za instrumente PASS, FUNDET in PASSING, ki so nastali v okviru »Training Institute for Human Service Planning, Leadership and Change Agency«.

cilj spodbujanje njihovih pozitivnih socialnih vlog (vidik rezultata) in v tem procesu uporabo čim bolj normativnih oz. pozitivno vrednotenih sredstev (vidik procesa), drugič pa, ali je mogoče odnos med opisanim procesom in rezultati teoretsko pojasniti in empirično dokazati. Vloga stroke naj bi v odločanju o različnih možnih merilih bila, analizirati vrednostna izhodišča predlaganih kriterijev ter njihovo teoretsko-empirično utemeljenost, medtem ko odločanje o ekonomskih, političnih in podobnih vidikih takih izbir (meril) seveda presega njene okvire.

Zaključek

Dotaknili smo se nekaterih tem v zvezi z vrednotenjem institucionalnih programov obravnavanja odklonskih oseb. Med njimi so bila: vprašanje, čemu sploh vrednotiti; opis mnogih razlogov, zaradi katerih je vrednotenje na tem področju izredno težavno; vprašanje namenov in subjektov vrednotenja; dilema med vrednotenjem procesa ali njegovimi rezultati; in na koncu, kratka razčlenitev prepletanja strokovnih in vrednostnih vidikov uporabe določenega merila pri vrednotenju. Pri tem smo kot primer uporabili kriterij (koncept) normalizacije, ne da bi se spuščali v njegovo podrobno vsebino in razvoj.

Osnovna misel prispevka je bila, da se vrednotenje, kot po definiciji aksiološko-ideološka dejavnost — ne more izogniti uporabi strokovnih postopkov, prav tako kot se stroka (tu pojmovana kot bolj »tehnična« uporaba strokovnih metodologij in informacij) ne more izogniti svo-

jim vrednostnim predpostavkam (in nakazanim predhodnim odločitvam). Izhoda iz stiske prepletanja »objektivne« strokovnosti in ideološke pristranosti ne vidimo v morebitnem zavračanju stroke ali pa v iluzornem zanikanju pomembnosti ideologije. Namesto tega predlagamo razvijanje postopkov, v katerih naj bi se eksplicirala tako vrednostna (pred-)izhodišča kot strokovne (teoretsko-empirične) teze, njihova medsebojna povezanost pa razčlenjevala in prikazala. Tak način je seveda in abstracto sprejemljiv, v konkretnih polemičnih razpravah pa se velikokrat zgodi, da se določena vrednostna izhodišča diskvalificirajo kot »neznanstvena« (to-rej teoretsko-empirično nepreverjena), medtem ko se drugi teoretski prispevki zavračajo, češ da so nerealistični in da objektivno vodijo v stanja, ki vrednostno niso sprejemljiva.

Nakazali smo, da je vrednotenje na področju obravnavanja odklonskih oseb pri nas v bistvu nerazvito, čeprav bi bilo zaradi več razlogov potrebno. Po drugi strani smo tudi ugotovili, da so za dejavnost vrednotenja z namenom spreminjati obstoječe stanje potrebni določeni družbeni pogoji, ki bi jih lahko abstraktno opisali kot določeno »širino socialnega prostora« za razvoj novih dejavnosti. Ta verjetno vključuje materialna sredstva, sprejemljivo družbeno vzdušje, politično voljo, dopuščeno fleksibilnost organiziranosti, določeno stopnjo heterogenosti pristopov (in konkurenčnosti?), itd. Ustrezne stroke pa bi morale prispevati z razvijanjem metodologij vrednotenja in spremljanjem njihove uporabe tudi v procesu družbenega usmerjanja razvoja tega področja.

LITERATURA

1. Bachrach, L. L.: *Deinstitutionalization: The meaning of the least restrictive environment*. V: Bruininks, R. H. in Lakin, K. C. (ed.): *Living and Learning in the Least Restrictive Environment*. Brooks Publishing, Baltimore 1985.
2. Bank-Mikkelsen, N. E.: Denmark. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E. (ed.): *Normalization, Social Integration, and Community Services*. University Park Press, Baltimore 1980.
3. Dekleva, B.: *Sistem družbenega odzivanja na odklonskost mladih*. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 1990. Raziskava.
4. Ferleger, D. in Boyd, A.: *Anti-institutionalization: A promise of the Pennhurst Case*. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E. (ed.): *Normalization, Social Integration, and Community Services*. University Park Press, Baltimore 1980.
5. Flynn, R. J. in Nitsch, K. E.: *Normalization: Accomplishments to Date and Futurer Priorities*. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E. (ed.): *Normalization, Social Integration, and Community Services*. University Park Press, Baltimore 1980.
6. Imperl, F.: *Anketa o prenovi vzgojnih zavodov*. Ptički brez gnezda 12/1987/25, s. 37—60.
7. Kobolt, A.: *Dosedanji potek in smeri prenove organizacij za usposabljanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju*. Ptički brez gnezda 12/1987/25, s. 61—65.
8. Kobolt, A.: *Prenova vzgojnih zavodov: smo poleg prostorskih možnosti tudi za vsebinske novosti?* Ptički brez gnezda 13/1988/26, s. 43—50.

9. Landesman-Dwyer, S.: Describing and Evaluating Residential Environments. V: Bruininks, R. H. in Lakin, K. C. (ed.): **Living and Learning in the Least Restrictive Environment**. Brooks Publishing, Baltimore 1985.
10. Meyers, C. E. in Blacher, J.: Historical Determinants of Residential Care. V: Landesman, S. in drugi (ed.): **Living Environments and Mental Retardation**. American Association on Mental Retardation, Washington 1987.
11. Nirje, B.: The normalization principle. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E. (ed.): **Normalization, Social Integration, and Community Services**. University Park Press, Baltimore 1980.
12. Skalar, V.: **Vzgojni zavodi**. Slovenski šolski muzej, Ljubljana 1987.
13. Skalar, V.: Integracija kot inovacija in alternativa. V: **Zbornik referatov Alpe Jadran**, Ljubljana 1990. Pedagoška akademija 1990, s. 17—19.
14. Vodopivec, K.: **Sistemska analiza kazenskega in predkazenskega postopka**. Ljubljana, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti v Ljubljani, 1984. Raziskava.
15. Wolfensberger, W.: **Program Analysis of Service Systems Implementation of Normalization Goals**. National Institution on Mental Retardation, Ontario, 1983.
16. Wolfensberger, W.: The definition of normalization. V: Flynn, R. J. in Nitsch, K. E. (ed.): **Normalization, Social Integration, and Community Services**. University Park Press, Baltimore 1980.

Starting Point for Evaluating Institutional Programmes for Treating Deviants

Bojan Dekleva, Ph. D. in Psychology, Research Fellow, Inštitut za kriminologijo pri Pravni fakulteti, Trg osvoboditve 11, 61000 Ljubljana, Yugoslavia.

Questions concerning the evaluation of residential programmes of treatment are important not only for the needs of rational and stimulative financing of these activities but also for the development of professional concepts and of this field as a whole. The formulation of evaluation criteria is, however, hindered by the two facts that programmes for treating delinquents are often met by rather contradictory expectations and that issues regarding

evaluation generally do not concern only rational/operational aspects but also the value system/ideological aspects. The paper analyses some of the dilemmas connected with the concept of normalization as evaluation criteria.

Key words: residential institutions, residential treatment, evaluation, Slovenia.

UDC: 376.004.14(497.12)